

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Віктор Ірини Володимирівни
«Філософсько-антропологічний аналіз ритуалів (на матеріалі
української культури)», поданої на
здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія
культури

Прискорений розвиток інформаційних і комунікативних технологій на початку XXI століття в умовах «плинної сучасності» (З. Бауман) призвів до виникнення нових форм соціокультурної взаємодії, де питання включення національних культур у простір глобального світу набуло нового звучання. У сучасних умовах маркери, які здавна визначали унікальність простору національних культур, втрачають свою сакральність. Як справедливо зазначив С. Гантінгтон, народи і нації завжди намагаються відповісти на найпростіше питання: «Хто ми такі?». Відповідь на це питання постає матрицею формування як особливостей емоційних реакцій, практики переживання та соціокультурних дій, механізмів трансляції культурних цінностей, так і можливих проєктів майбутнього. Національні традиції, ритуали, обряди, звичаї постають тими комунікативними практиками, завдяки яким зберігаються соціально-культурна історична пам'ять та соціальний простір (Ю. Габермас), де безпосередньо відбувається «укорінення» людини. Філософсько-антропологічним характеристикам, символіці, структурі та функціям ритуалів в українській культурі і присвячено дисертаційне дослідження Ірини Володимирівни Віктор.

Тема дисертації є актуальною як в теоретичному, так і практичному аспектах: по-перше, глобалізація, як першопочатково економічне поняття, перетворилася на серйозний соціокультурний чинник, що формує новий соціально-культурний простір, на кшталт, «світ як супермаркет» (М. Ульбек) чи «глобальне селище» (М. Маклуен); по-друге, глобалізація демонструє простір культури, де відбувається становлення нових комунікаційних практик, котрі виводять діалог на новий рівень, заснований на засадах динамічної, гнучкої взаємодії та який існує всупереч культурному монолітизму чи культурному

імперіалізму; по-третє, ці процеси актуалізують питання збереження особливостей національних культур, що виступають осердям культивування людяності, проте сьогодні опинилися під загрозою «розпорошення», адже єдиний інформаційний простір полегшує «вимивання» маркерів національної культури, замінюючи їх універсальними зразками і стереотипами; по-четверте, українська культура, як національна культура, виступає комунікативною практикою соціокультурного буття людини, існування якої не є можливим без таких маркерів, як ритуал, традиція, обряд, звичай.

Актуальність даної роботи обумовлена дискурсом сучасної філософської антропології та філософії культури: визначити ритуал як маркер національної культури в контексті багатовимірності концепту «поворот» (онтологічний, лінгвістичний, візуальний); осмислити динамічну природу ритуалів, їх значення для людини, котра опинилася в ситуації пошуку власної національної ідентичності; охарактеризувати міжкультурний діалог як комунікативний процес, завдяки якому є можливим взаєморозуміння і взаємоповага за умови збереження особистістю власної національної ідентичності з урахуванням культурної множинності сучасного світу.

Дисертаційне дослідження Віктор І. В. присвячено такому складному феномену в житті суспільства і людини як ритуал. **Авторка ставить за мету** здійснити філософсько-антропологічний аналіз ритуалу в символічному просторі сучасної української культури, що відповідає темі дисертаційної роботи.

Триною Володимирівною окреслено широке коло дослідницьких завдань, серед яких визначення основних ритуалів української культури, осмислення значення ритуалів для сучасного стану української культури в контексті глобалізації, аналіз ритуалів в умовах сучасної масової культури із застосуванням культурно-антропологічних та філософсько-антропологічних методик. Для вирішення цих завдань авторка використала **комплексну міждисциплінарну методологію**, поєднавши культурологічні, історичні, етнографічні, психологічні дискурси. Ритуал постає розмаїттям парадигм:

ритуал – міф, ритуал – традиція, ритуал – комунікативна дія, ритуал – звичай, ритуал – обряд, ритуал – культурологічна практика, ритуал – історична пам'ять. Означене розмаїття дозволило дисертантці висловити положення про їх перетин, про створення своєрідної мережі, що не викликає заперечень. Змістовне розкриття означених дослідницьких парадигм подано в трьох розділах дисертаційної роботи.

У першому розділі дисертації «Ритуал у філософсько-антропологічних дослідженнях XX – XXI ст.» Ірина Володимирівна звертається до оптики традицій, обрядів, звичаїв. Логіка розкриття категоріального апарату дослідження дозволила окреслити ритуал, по-перше, як конфігурацію, що структурує час і простір, є «багатовимірною проекцією колективного несвідомого» (с. 44), по-друге, як культурний досвід, що розгортається в результаті зустрічі/діалогу (с. 48). Зазначений підхід артикулює проблему «сценаріїв ритуалізації» у контексті «перформативного» повороту, де останні втілюються культурними практиками, надаючи онтологічного статусу соціальним спільнотам. На нашу думку, авторка наголошує на евристичному патерні цього повороту, оскільки він долає уявлення про застиглість і незмінність ритуалу як певного способу дій (с. 70). Ритуал постає драматургічною дією, «що відбувається за своїми правилами, визначеними для тієї чи іншої культури» (с. 56), динамічною формою культури, її постійним відтворенням. Перформативна складова ритуалів авторкою демонструється на матеріалі української культури. Одним із здобутків авторського розгляду дисертаційної теми можна вважати осмислення ритуалу як комунікативної практики, що набуває особливого значення в контексті процесів глобалізації світової культури. Це дозволяє розглянути проблему «національне/локальне – світове/глобальне» у методологічному просторі «нової антропології» (Б. Латур), де «схоплені» усі онтоантропологічні практики людини. У розділі наголошується, що ритуал забезпечує певний тип ідентичності. У цьому контексті розглядаються традиції української культури, Китаю, Японії, США та «маркери» поколінь («втрачене покоління» 1920–1940 років, «покоління

демографічного вибуху» після 1946 року, «покоління Міленіуму» на початку XXI століття тощо).

У другому розділі дисертації «Українська культура у філософсько-антропологічному вимірі: місце ритуалів» проаналізовано феномен ритуалу в українській культурі, що втілює її унікальність та демонструє символізм. Авторка пропонує розглядати ритуал як віддзеркалення глибинного характеру української культури, що набуває особливої значущості для життя нації у вирішальні моменти; виступає засобом відтворення «етнічного автопортрету» (С. В. Пролєєв). Авторка відстоює положення, що ритуали ініціюють процес «“пробудження” людської свідомості, поступове її позбавлення від нарцисизму та егоїзму у новому статусі дорослої людини, що пройшла випробування» (с. 83). Ритуал як драматична дія представляє собою сценарій, котрий дозволяє «розмикати» егоцентричний світ суб'єкта («умвельт»).

Символіка українських ритуалів постає тією платформою, де поєднуються автентичні образи української культури і символи античної та європейської культур (с. 92), кожен з яких виступає своєрідним кодом. Особливу увагу дисертантка приділяє родовій та родинній ідентичності, що резонує зі створенням та збереженням Всесвіту: «Всесвіт – праобраз утворення родини, благополуччя родини – щастя усього Всесвіту» (с. 108). Організацію «космосу української культури», на думку авторки, визначають сакральні осі, які резонують з колективною ментальністю і створюють своєрідний просторовий малюнок з архетипом центру. Ритуал у символічному просторі української культури розгортається у функціональному, семантичному та візуальному модусах.

У третьому розділі дисертації розглядається комунікативний потенціал ритуалу в українському культурному просторі. Залучивши до дослідження ключові концепти сучасної філософської антропології та філософії культури, Ірина Володимирівна доводить, що глобалізація актуалізувала проблему самовизначення людини. Остання змушена розв'язати суперечність: збереження культурно-ідентифікуючих орієнтирів чи прийняття критеріїв

глобальної культури. Задум авторки полягає у тому, щоб показати, що сучасний соціокультурний простір утілює синкретизм культур, де крос-культурна взаємодія є можливою лише за умови комунікації та заглиблення в інший культурний космос, оскільки «особистість виростає у певній традиції, через ритуали вона знайомиться з вічними цінностями та національними героями, засвоює належну поведінку та розуміння гідності» (с. 137). Останні створюють матрицю, що визначає смисложиттєві засади існування людської спільноти. З метою вирішення вищезазначеної проблеми дослідниця використовує концепт «паралаксне бачення», що резонує з концептом «Кентавр-проблема» як взаємне поєднання неузгоджених засад, котре використовується в дискурсі сучасної культурології та теорії пізнання. Як підкреслюється у роботі, концепція «паралаксу» долає опозицію «Свій – Чужий», «Ми – Вони», створюючи нові умови для міжкультурного діалогу.

Авторка підкреслює, що сучасна людина опинилася у вирі соціокультурних просторів і практик, де ритуали і традиції змінюють власну конфігурацію та є ефективними лише за умови активного винаходження (с. 138). Комунікаційний простір ритуалу втрачає міфологічність, постає результатом дії людини, підсилюючи її значення як «актора» соціальної дії, а саме суспільство виступає мережею соціальних зв'язків, де втілюються «сценарії ритуалів», що супроводжується «винайденням традицій». Для означення ритуалу як складової мережі соціальної взаємодії дослідницею використовується поняття «олігопстикон», що постає одним із інструментів антропокультурної оптики для вивчення мультикультурної соціальної площини.

Розглядаючи феномен ритуалу в контексті сучасності, Ірина Володимирівна звертається до споживацького суспільства, який демонструє нові моделі соціокультурної поведінки. У дослідженні підкреслюється, що в цих умовах відбувається заміщення основних екзистенціалів людського існування (так, щастя – принцип максимального споживання) та інституалізація Еросу і Танатосу (Ж. Лакан), які створюють нову владу – владу бажання, котра

фактично регулює психічний і моральний стан суспільства споживання. Ритуали поєднують символи та механізми моди, реклами, споживання, бажання; виступають утворенням, яке не забезпечує простір для діалогу, а навпаки, є способом «впорядкування насилля через культуру» (с. 163).

Названі обставини дозволяють констатувати про деміфологізацію ритуалів. Цей процес, на думку дисертантки, пов'язаний також зі становленням нового типу людини «Homo Communicans» і є відповіддю на виклики світу, що глобалізується. Дослідниця наголошує, що міжкультурна комунікація створює матрицю взаємодії та взаємозбагачення культур, де ритуали набувають особливого значення лише за умови взаєморозуміння та толерантного ставлення. У цьому твердженні йдеться про створення нового типу культурної єдності, що резонує з роздумами В. Біблера: відбувається «стягнення» культурних символів в єдиний комунікативний простір, де культурні патерни узгоджуються не ієрархічно, як вищі і нижчі, а як рівноправні та взаємовідносні. Авторка підкреслює, що акцент «на національну належність, інтерес і повазі до звичаїв, побуту, традицій, релігії інших країн і націй» (с. 179) відповідає міжкультурним компетенціям відкритого суспільства початку XXI століття (толерантність, повага до інших, здатність до емпатії тощо). За цих умов відкритість діалогу функціонує в ситуації постійної інтерпретації, прикладом чого є навчальний процес, який розглядається у дослідженні, підсилюючи у такий спосіб практичне значення дисертаційної роботи.

Висновки містять підсумки дослідження і є науково достовірними й виваженими. Структура дисертаційної роботи дозволила здійснити філософсько-антропологічний аналіз ритуалу в символічному просторі сучасної української культури. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Відзначаючи достатній методологічний рівень наукового дослідження, означені дослідницькі завдання та відповіді на них, вважаємо за необхідне звернути увагу на певні зауваження.

1. Ритуал як феномен, обумовлений буттям людини чи спільноти, у контексті «перформативного повороту» постає динамічною формою культури й зазнає трансформацій, що дозволило артикулювати проблему різних способів ритуалізації за допомогою концепту «сценарії ритуалізації». На жаль, у роботі відсутній розгорнутий аналіз цього концепту щодо сучасного українського суспільства.
 2. У підрозділі 2.3. зазначається, що шинок є засобом «розповсюдження народної низової культури», котрий «зберігав значення профанізованої грецької агори» (с. 124), проте шинок не є універсальним історичним явищем та й в сучасному українському соціокультурному просторі він зазнав значних трансформацій.
 3. У роботі здійснена класифікація основних ритуалів української культури (ритуали аграрного спрямування, ритуали родини та інші), проте поза увагою дослідниці опинилися ритуали ідентифікації (термін, запропонований американськими антропологами К. Куном та Е. Чеплом у 40-х роках ХХ століття). Ці ритуали використовуються для позначення сукупності ритуалів різних типів, а їх основне завдання полягає у протистоянні порушенню рівноваги життєдіяльності соціальної спільноти з боку зовнішніх або внутрішніх чинників. Зазвичай вони не мають власного специфічного змісту, а їх поєднання відбувається на підставі певної ролі, яку їм необхідно виконувати. На наш погляд, доцільним було б здійснити аналіз вищевказаних ритуалів у контексті запропонованого концепту «сценарії ритуалізації».
 4. Інтелектуальним надбанням української гуманітаристики першої половини ХІХ століття є дослідження школи Харківських романтиків (А. Метлинський, М. Костомаров, Л. Боровиковський та інші), які пов'язані з вивченням народної творчості як джерела духовного відродження. У дисертаційному дослідженні творча спадщина цієї школи не розглядається.
- Робота має деякі стилістичні та синтаксичні помилки, текстові повтори (наприклад, с. 48 і с. 49).

Наведені зауваження мають скоріше рекомендаційний характер і не впливають на загальне сприйняття тексту. Дисертаційна робота Віктор І. В. є самостійним і завершеним дослідженням, містить безперечні ознаки оригінальності й новизни та відкриває подальші дослідницькі перспективи за означеними гуманітарними напрямками.

Основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, відображені у 12 наукових публікаціях, із яких 5 статей опубліковано в наукових фахових виданнях з філософських наук, 2 – у зарубіжних наукових періодичних виданнях, одне з яких має міжнародний індекс цитування. Результати наукового дослідження пройшли належну апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях та використовувалися як освітні практики в навчанні іноземних студентів у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний університет».

Дисертаційне дослідження «Філософсько-антропологічний аналіз ритуалів (на матеріалі української культури)» відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а його авторка, Віктор Ірина Володимирівна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри ЮНЕСКО
«Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського національного технічного
університету сільського господарства
імені Петра Василенка

